

כרמים, מטעים ובוסתנים, שגרמה לעקירת אלפי משפחות מבתיהן. היינו עדות למתקפות על מחנות הפליטים ועל הערים הפלסטיניות שהביאו להריגתם ולפציעתם של מאות, למאסר אקסטרה-פרוצדורלי של כל הגברים והנערים, להעמדתם בפני חקירות, ולמעצרים בהמוניהם. היינו עדות לסגרים מוחלטים, לעוצר, ולכליאת אנשים בבתיאם, שעליהם השתלט הצבא הישראלי. ההתקפה על מחנה הפליטים ג'נין, המצור על כנסיית המולד בבית-לחם, כליאת הנשיא יאסר ערפאת במתחם שלו ברמאללה, החרכת העיר העתיקה בנאבלוס, והריסת מוסדות הרשות הפלסטינית ביחד עם ארגוני החברה האזרחית, כל אלה הם אירועים ספציפיים המעידים על ההסלמה באלימות-המדינה. גיליון נוסף, אם לא ספרייה שלמה, יידרשו כדי לנתח את הקשר בין החוק לבין אלימות-המדינה הישראלית המזעזעת והבלתי-פוסקת בשטחים הכבושים, ואת אופיה המשתנה.

לכן החלטנו להמשיך לאמץ את האינתיפאדה בישראל כנקודת מוצא לגיליון זה. במהלכה של אינתיפאדה זו הפעילה המדינה אמצעים אלימים לדיכוי המחאה הפוליטית של אזרחיה הפלסטינים. אלימות-המדינה הגיעה לשיאה במותם של 13 אזרחים פלסטינים, בפציעתם של מאות, ובמעצרים של יותר מאלף אנשים. כמה מפעולות המחאה הפוליטיות האלה התפתחו למעשי התקוממות, בעיקר בלבוש השלכת אבנים ושריפת צמיגים כדי למנוע את כניסת המשטרה לאזורים פלסטיניים מסוימים בישראל. החוק הישראלי והשחקנים מטעמו השתתפו באופן פעיל בהפעלת ו/או בהערכת צורות אלימות אלה.

האינתיפאדה בישראל פרצה ב-1 באוקטובר 2000, שלושה ימים לאחר שפרצה אינתיפאדת אל-אקצא בשטחים הכבושים. שמה של האינתיפאדה בישראל שונה בדיעבד ל"מאורעות אוקטובר", או "התקוממות אוקטובר", בין היתר כדי להבחינה

המשפט והאלימות הם דבר והיפוכו, קובעת התובנה הדומיננטית. שלטון החוק מכוון אלטרנטיבה סדורה לאלימות. ההוגה רוברט קובר נוטש דיכוטומיה זו, ומתאר כיצד מנהל המשפט את כוחו הקטלני בעודו מרחיק את עצמו ממעשי האלימים¹. האלימות, טוענים אחרים, מספקת מתודות לכינון סדר משפטי. האלימות היא אמצעי שדרכו פועל החוק, והיא הטעם לקיומו של המשפט².

גיליון זה של מחברות עראלה עוסק ביחסים אלה שבין המשפט לאלימות, ומתמקד ביחסים שבין המשפט לאלימות-המדינה. הכותבים בגיליון שואלים: כיצד תופס המשפט את האלימות והסמכות? כיצד מתייחס המשפט לצורות אלימות מסוימות שמאיימות על הסדר המשפטי, מגדיר ומסדיר אותן, ומעניש בגינן? אילו צורות של אלימות-מדינה נעשות חוקיות ומותרות במשפט? איך מבחין המשפט בין אלימות פלילית לאלימות משפטית? האם מכיר המשפט במאפיינים האלימים של עצמו? ולבסוף, כיצד משליכים הקשרים שבין המשפט לאלימות על שאלת האזרחות?

עיצבנו את הגיליון הזה בראשית שנת 2001, לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בשטחים הפלסטיניים שנכבשו ב-1967 ובישראל, במטרה לדון בשאלות אלה. דלות הספרות על האינתיפאדה בישראל הביאה אותנו לבחור באלימות-המדינה וביחסי הגומלין שלה עם המשפט בתקופה זו כנקודת המוצא לגיליון. רצינו גם למקם את צורות האלימות האלה בהקשר היסטורי, ולבחון את הקשר שביניהן לבין אלימות-המדינה בשטחים הכבושים. במהלך העבודה על הגיליון התגברה והחמירה אלימות-המדינה בשטחים הכבושים. עד לכתיבת שורות אלה, היינו עדות לכיבוש הצבאי מחדש של כל הערים הפלסטיניות, לשימוש מאסיבי בתותחים ובטילים מן הקרקע ומן האוויר, להתנקשויות פוליטיות, להחרבה שיטתית של בתים, שדות,

המזרחית הפלסטינית בנצרת. הצעירים מנצרת עלית ידו אבנים במכוניות ובבתים בבעלות פלסטינית, ואף העלו כמה מהם באש. הם פרעו בחנויות ובמסעדות פלסטיניות, בזו אותן, וצעקו "מוות לערבים". כתוצאה מההתנגשויות בנצרת הרגה המשטרה שני אזרחים פלסטינים נוספים.

באוקטובר 2000 עצרה משטרת ישראל יותר מאלף אנשים בשל מעשים הקשורים באינתיפאדה, כשני שלישים מהם אזרחים פלסטינים והשאר אזרחים ישראלים יהודים. עד אמצע אוקטובר הסתיימו ההפגנות והמהומות בתוך ישראל, אבל מעצר האזרחים הפלסטינים נמשך. במהלך אוקטובר ונובמבר היו 80% מכתבי האישום ומהבקשות למעצר עד תום ההליכים – אלו שהוגשו נגד אזרחים פלסטינים.³ רשת לאומית ובה יותר ממאה עורכי דין פלסטינים ייצגה את האזרחים הפלסטינים העצורים בהתנדבות לאורך הליך המעצר כולו.⁴

אירועים אלה, הרג 13 אזרחים פלסטינים בידי המשטרה, ופציעתם של מאות נוספים; מספרן הגדול של ההפגנות במקומות כה רבים בארץ; המעצר ההמוני של אזרחים פלסטינים; וההתפרעויות האנטי-פלסטיניות של אזרחים יהודים – היו אפיזודה משמעותית שעיצבה מחדש, לכאורה, את היחסים שבין המדינה לבין המיעוט הפלסטיני. אבל אפיזודה זו לא היתה מיוחדת, הריגה, או יוצאת מן הכלל. בשנים האחרונות השתמשה המשטרה באלמות מיותרת נגד מפגינים פלסטינים אזרחי ישראל ובאמצעים שאינם מופעלים כנגד מפגינים יהודים ישראלים. באפריל 1998, למשל, התנגשו אזרחים פלסטינים והמשטרה באום אל-סחאלי בעקבות הריסת בתי מגורים פלסטיניים בישראל לפי צו בית משפט. בספטמבר 1998 התנגשה המשטרה באום אלפחם, במשך שלושה ימים, עם מפגינים פלסטינים אזרחי ישראל שמחו נגד הפקעת אדמות חקלאיות בבעלות ערבית לשם הפיכתן לשטח אימונים צבאי. מאות אזרחים פלסטינים, ובהם

מאינתיפאדת אל-אקצא בשטחים הכבושים. ב-28 בספטמבר 2000, מוקף בעשרות חיילים, ביקר אריאל שרון, אז חבר כנסת ומנהיג הליכוד, במתחם המוסלמי הקדוש חרם אל-שריף. פלסטינים, רבים אחרים בקהילה הבינלאומית, ראו את ביקורו באתר הקדוש כפרובוקציה. למחרת פתחו כוחות הביטחון הישראליים באש על מפגינים במסגד אל-אקצא (שבתחום חרם אל-שריף) שמחו נגד ביקור שרון. בעקבות אירועים אלה פרצו התנגשויות אלימות בשטחים הכבושים. התוצאה: עשרות הרוגים ופצועים פלסטינים במהלך הימים הראשונים לאינתיפאדה.

ב-30 בספטמבר 2000 קראה ועדת המעקב העליונה לענייני הערבים בישראל לשביתה כללית, אות לאחווה ולהזדהות עם הפלסטינים בשטחים הכבושים. בימים 1-3 באוקטובר 2000 יצאו אזרחים פלסטינים במספרים גדולים להפגנות, בעשרות ערים וכפרים פלסטיניים בארץ. ב-1 באוקטובר 2000 הפעילה המדינה את כוחות הביטחון שלה נגד המפגינים, והמחאות התפתחו למהומות. באזורים אלה ידו מפגינים פלסטינים אבנים לעבר השוטרים, ואלה ירו במפגינים רימוני גז מדמיע, כדורי מתכת מצופים בגומי, וגם תחמושת חיה. ביום זה הרגה משטרת ישראל שני אזרחים פלסטינים, והידיעה על מותם הביאה אלפי אחרים להשתתף במעשי התקוממות עזים נגד כוחות הביטחון ב-2 וב-3 באוקטובר 2000. בשלושה ימים אלה הרגה משטרת ישראל 11 אזרחים פלסטינים ופצעה מאות מהם.

בסוף השבוע של יום הכיפורים (8-9 באוקטובר 2000), מייד לאחר התקפה על אתר קדוש ליהודים בגדה המערבית וחטיפת שלושה חיילים ישראלים בידי חיזבאללה, השתתפו יהודים ישראלים במהומות אנטי-פלסטיניות. בין מטרותיהם היו אנשים, רכוש ומסגדים בערים שונות בישראל. בין החמורים שבאירועים אלה היתה התקפה של מאות בני נוער ישראלים מנצרת עלית על השכונה

תלמידים, נפגעו מגז מדמיע, מכדורי מתכת מצופים בגומי, ומתחמושת היה בפשיטת המשטרה על בית הספר התיכון באום אלפחם. בנוסף, עשרות מפגינים פלסטינים נפצעו מאלימות המשטרה גם בלוד, ביוני 1999, ובמהלך פעולות מחאה של סטודנטים במרץ ובאפריל 2000.⁵

בהתאם כולל גיליון זה של מחברות עדאלה גם מסות שעוסקות בצורות אחרות של אלימות נגד הפלסטינים בישראל, שאירעו לפני האינתיפאדה. כינוס מאמרים זה מבקש להיחלץ מתיאור המחאה הפוליטית ותגובת המדינה כקובץ של אירועים מבודדים ויחידים במינם. תיאור מעין זה יבחן את אלימות-המדינה במהלך האינתיפאדה כסדרה של פעולות אלימות, בלתי-נאותה או בלתי-נחוצה מבחינה פוליטית, במנותק משטף האירועים האחרים. בחינה זו תאפשר הערכה של האירועים הספציפיים, דחייתם או גינויים.⁶ אלימות-המדינה נגד אזרחים פלסטינים תצומצם לחודש אוקטובר 2000 כדי לאפשר חקירה של חוקיותה. בכינוס מאמרים על אלימות-המדינה שהתרחשה באותה עת בישראל יחד עם מאמרים העוסקים בפנים נוספות של אלימות נגד פלסטינים בישראל אנו מנסות למקם את האלימות במהלך האינתיפאדה בתוך ההיסטוריה של האלימות נגד אזרחים פלסטינים, בלי שנצמצם את האינתיפאדה להיסטוריה זו. במילים אחרות, אנו מקוות להראות את האירועים האלה כיחידה אינטגרלית במבנה גדול יותר, מבלי שיחמקו מאיתנו השברים שיכולים אירועים ליצור, הסיבות השונות לפרקים השונים של האלימות, ממדיהם ומאפייניהם המגוונים.

להחלפת שמה של האינתיפאדה בישראל ל"אירועי אוקטובר" יש השלכות נוספות. לא רק שהיא מנתקת את האירועים באוקטובר מאירועים אחרים של אלימות-המדינה נגד אזרחים פלסטינים, היא גם מפרידה אותם מהאינתיפאדה בשטחים הכבושים. אלימות-המדינה בגדה המערבית ובעזה,

הנמשכת גם היום, איבדה את המאפיינים הקבועים שלה. מצב האלימות הנמשך בגדה המערבית ובעזה הביא למקרי מוות רבים מספור. אי-היכולת לקבוע מספר הרוגים מדויק מעידה על הפיכת האפיזודה הזו של אלימות-המדינה למבנה של חיי היום-יום שאי-אפשר עוד לנתקו משטף האירועים האחרים. ההגדרה מחדש של האינתיפאדה, וחלוקתה לשני מרכיביה בחלל – ישראל והשטחים הכבושים – היתה חיונית כדי להבחין בין אירוע שפסק לבין אירוע שהשתלט על חיי היום-יום.

מתוך הכרה בכך ש"אירועי אוקטובר" הוגבלו בזמן ובחלל, מבקש גיליון זה של מחברות עדאלה לנסות להשיב להם את מקומם בתוך ההיסטוריה הארוכה של אלימות נגד פלסטינים ובהקשר הרחב יותר של אינתיפאדת אל-אקצא. המסות בגיליון הנוכחי מנסות להבין את הקשר המשתנה בין המשפט לאלימות במצבים היסטוריים ופוליטיים נבדלים. בכינוס יחדיו הן גם מאירות את הממדים המבניים הנפוצים של אלימות-המדינה ושל טיפול החוק באלימות זו.

הגיליון פותח במאמרה של רינה רוזנברג, "על הקרימינליזציה הקולקטיבית של מפגינים פוליטיים". במאמר זה עוקבת רוזנברג אחר תהליך הקרימינליזציה של מפגינים פלסטינים אזרחי ישראל שנעצרו במהלך אוקטובר ונובמבר 2000. רוזנברג מנתחת את המנגנונים המשפטיים שאיפשרו קרימינליזציה כזו, וטוענת שהתכחשות החוק לאלימות המשטרה היא מידה חיונית להפיכתם של מבטאי מחאה פוליטית לפושעים מפירי סדר. רוזנברג ממשיכה וטוענת, כי במקום לטפל במפגינים הפלסטינים אזרחי ישראל כבעבריינים אינדיבידואליים – אחת מהנחות היסוד של המשפט הפלילי – הדגישו המשטרה, התביעה והשופטים את המאפיינים הקיבוציים של מעשי המפגינים, ובכך בעצם התמקדו באופי הפוליטי של מעשי ההתקוממות.

פרקטיקות ספציפיות של הכיבוש, נידונו לכישלון. עדותו של עורך הדין ג'מיל דקואר, אותה חיבר ביחד עם ג'ייק וואדלאנד, מתארת את ההתנסות של דקואר כעורך דינו של אזרח פלסטיני שהושם במעצר מינהלי במהלך האינתיפאדה. השימוש באמצעים משפטיים חמורים כגון המעצר המנהלי מעיד על מצב החירום המתמשך שבו חיים הפלסטינים בישראל ובשטחים הכבושים. ברשימה זו עוסקים דקואר ווואדלאנד במגבלות המשפטיות הניצבות בפני עורכי דין המבקשים לייצג עצירים מינהליים.

מאמריהם של ליאורה בילסקי ושל יוסף תייסיר ג'בארין מציעים תובנות ביחס לצורות אלימות נוספות המופעלות נגד אזרחים פלסטינים וליחס החוק אליהן. ליאורה בילסקי דנה במעשי הטבח בפלסטינים במג'יד אלכרום ב-1948 ובכפר קאסם ב-1956. היא מנתחת כיצד בית המשפט העליון מבחין בין אלימות-מדינה לגיטימית לבין זו שאינה לגיטימית, ומסבירה את השלכותיה של הבחנה זו על גבולות האזרחות בישראל. יוסף תייסיר ג'בארין בוחן התקפה אלימה של מיליטנטים יהודים ישראלים על שלוש נשים פלסטיניות אזרחיות ישראל שהתגוררו בירושלים המערבית ב-1997. ג'בארין מעיין בהגדרה החוקית ל"פעולות איבה נגד ישראל" ובסירוב בית המשפט להכיר בשלוש הנשים הפלסטיניות כקורבנות פעולות כאלה. תגובה משפטית זו לאלימות, טוען ג'בארין, משליכה ומשפיעה על הגדרת האזרחות בישראל: באופן מעשי, הפלסטינים מוצאים ממנה.

כהערת פסיקה מבקר מוחמד דחלה במאמרו "יורים ומתקדמים" את החלטת בית המשפט העליון בעתירה שהגישו ועד משפחות אל-שוהאדא (החללים) ועדאלה נגד קידומו של מפקד משמר הגבול, בנצי סאו. בדיוני ועדת החקירה הממלכתית התגלה שסאו נשא באחריות פיקודית לאיזור וואדי עארה, שם הרגו כוחות הביטחון ארבעה אזרחים

"אירועי אוקטובר 2000" הביאו למינוי ועדת חקירה ממלכתית שנתבקשה לחקור את ההתנגשויות בין כוחות הביטחון, אזרחים ערבים ואזרחים יהודיים החל מ-29 בספטמבר 2000 ועד לשיאם במותם ובפציעתם של אזרחים ישראלים. במאמרה "תפיסות המשפט על אלימות המדינה" דנה סאמרה אסמיר בדרכים שבהן מגדירה ומבניה הוועדה את אלימות המשטרה נגד האזרחים הפלסטינים. המאמר עוסק בצורות הספציפיות של אלימות המשטרה – כמו טקסי המעצר והחקירה, וההפגנה התיאטרלית של כוח המדינה ברחובות הערים הפלסטיניות בישראל – אשר הוצאו מתחום חקירת הוועדה. מעשים אלה, מסבירה אסמיר, מסווגים כלגיטימיים וחוקיים, אשר מטרתם להשכיח סדר ולשמור על שלטון החוק.

מאמרו של עמר שלקאני, על אלימות השיפוט של אוסלו בשטחים הכבושים, בוחן את הקשרים בין חוקי השיפוט במסגרת הסכמי אוסלו לבין הענישה הקולקטיבית שהטיל הצבא הישראלי על פלסטינים החיים בשטחים הכבושים. שלקאני חוקר את האלימות הפיסית שחוללו הסדרי השיפוט של אוסלו, וגם את האלימות הדיסקורסיבית שמפוררת את חלל השטחים הכבושים ומחלישה את עורכי הדין במאבקם נגד הכיבוש ככלל.

שלקאני מותיר אותנו עם חלל פעולה מנופץ שעומד לרשות עורכי הדין תחת מסגרת אוסלו, ונימר סולטאני פותח בחלל משובר זה ובוחר עתירות שהוגשו לבית המשפט העליון במהלך אינתיפאדת אל-אקצא בשטחים הכבושים. בעתירות אלה ביקשו פלסטינים וארגוני זכויות אדם מבית המשפט להכריז על אי-חוקיותן של פרקטיקות מסוימות של הכיבוש, כמו סגרים, הפקעת אדמות, מעצרים וכו'. סולטאני מתעד את השיטתיות שבה דחה בית המשפט עתירות כאלה, מנתח את הטכניקות המשפטיות שבהן השתמש בית המשפט, ומסכם כי עתירות לבית המשפט העליון אשר קוראות תיגר על

לביטול מכתבי האזהרה שנשלחו לנציגי הציבור הפלסטינים, בטענה שאזהרות אלה אינן חוקיות. הוועדה דחתה את הבקשה, והדיונים במכתבי האזהרה החלו באמצע יוני 2002. בקשה זו הותמת את הגיליון.

הערות

1. Robert Cover, "Violence and the Word," 95 *Yale Law Journal* 1609 (1968).

2. Austin Sarat and Thomas Kearns, "Introduction," in *Law's Violence*, eds. Austin Sarat and Thomas Kearns (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1993), p. 1.

ראו:

3. The Ministry of Justice, "Statistics on Arrests and Detainees, 28 September – 30 October 2000:" www.adalah.org/coi_reports/detainees.htm

4. הצהרת עורכי הדין הפלסטינים מ-17 באוקטובר 2000 נמצאת ברשות עדאלה. ראו גם: מודעה בהארץ, 27 באוקטובר 2000, הקוראת לשחרור מידי של כל האזרחים הפלסטינים העצורים, שעליה התומים יותר מ-450 עורכי דין.

5. ראו: דו"ח פעילות עדאלה, 1997-2000; ארנה כהן ותאופיק ראנגוואלה, "סטודנטים פלסטינים, המרחב הפוליטי, ואוניברסיטת חיפה", מחברות עדאלה 2 (סתיו 2000), עמ' 64. ראו גם:

Julia Kernochan, "Land Confiscation and Police Brutality in Umm al-Fahem," 1 *Adalah's Review* 49 (Fall 1999).

6. Allen Feldman, "The Event and the Shadow: Figure and Ground in Violence," 8(1&2) *Transforming Anthropology* 3 (1999).

7. החלטה מס' 2490 של הממשלה מיום 8 נובמבר 2000, בדבר הקמת ועדת חקירה ממלכתית.

פלסטינים של ישראל בראשית אוקטובר 2000. דחלה טוען, שבהחלטה לדחות את העתירה התעלם בית המשפט מתקדים שהציב בעצמו, בתיק שעסק בקידום פקיד אשר מעשיו גרמו לאובדן אמון ציבורי. ההחלטה בעניין סאו, מסכם דחלה, מוציאה את האזרחים הפלסטינים מתוך הגדרת ה"ציבור". אמון פלסטיני במוסדות המדינה, או אובדנו, נדחק למעמד "לא רלבנטי", כדי שבית המשפט יוכל לאשר את המינוי ולהתעלם מן ההשלכות של מעשי סאו.

תיק החקירה המיוחד, הפרק השני של גיליון זה, מכיל חומרים על ועדת החקירה הממלכתית אשר חוקרת את "אירועי אוקטובר 2000". התיק מציג לקוראים חמישה מסמכים. השניים הראשונים – כתב האישום שהגישה ועדת המעקב העליונה לענייני הערבים בישראל נגד מדינת ישראל, וההצהרה מאת ועד משפחות אל-שוהאדא – מגלים את ציפיות הקהילה הפלסטינית בישראל מן הוועדה ואת האמביוולנטיות כלפיה. שני המסמכים הבאים דנים בקשרים שבין ועדת החקירה הישראלית לבין טריבונלים שחקרו אלימות-מדינה באנגליה ובצפון אירלנד, ובהם חקירת "יום ראשון העקוב מדם". המסמך הראשון הוא מכתב למשפחות החללים הפלסטינים מאת פעיל זכויות אזרחיות מצפון אירלנד שאביו נהרג במהלך אירועי "יום ראשון העקוב מדם" בדרי ב-1972. המסמך השני הוא חוות דעת משפטית שהכינה ועדת זכויות האדם בלשכת עורכי הדין של אנגליה וויילס, ובה מתוארים החוקים והפרקטיקות הבריטיים בפני טריבונלים של הקירה. עדאלה הזמינה מסמך זה בעת ההכנה לדיוני ועדת החקירה הישראלית.

ועדת החקירה טרם סיימה את הליכיה, לכן אין בתיק המסמכים מסמך המעריך את פועלה. עם זאת, הוועדה הציגה מסקנות מקדמיות בפברואר 2002 והוציאה 14 מכתבי אזהרה ל-11 פוליטיקאים וקציני משטרה ישראלים ולשלושה נציגי ציבור פלסטינים. חסן ג'בארין מנכ"ל עדאלה, הגיש לוועדה בקשה